

Az explicit és implicit nyelvi attitűd szerepe a hosszú magánhangzók rövidülésében

Mády Katalin
MTA Nyelvtudományi Intézet

Bevezetés: A szociolingvisztika az 1960-as évektől különös érdeklődést szentelt a nyelvi változásoknak, ezen belül is a hangváltozási folyamatoknak. A hangváltozások Labov osztályozása szerint **felülről** vagy **alulról** terjednek, ami alatt nem szociális rétegeket ért, hanem a változási folyamatot kiváltó tudatosságot: egy felülről terjedő változás jellemzően először a nagyobb presztízsű változatokban jelenik meg, és a beszélők tudatosan veszik át. Ezzel szemben az alulról terjedő változások alacsonyabb presztízsű változatokban jönnek létre, és használatuk többnyire a fiatalokra és/vagy az alacsonyabb társadalmi osztályokra jellemző. A beszélők ebben az esetben gyakran nincsenek tudatában a változásnak (Labov 1994).

A hangváltozások kutatásába új irányzatot hozott Ohala (1981) felfogása, miszerint egy hangváltozási folyamatot a beszédészlelésben bekövetkezett változás előz meg, egy fonológiai neutralizációs folyamatot például az eredeti két hang kategorikus elkülönülésének fellazulása magyarázhat. Azt szokás feltételezni, hogy az idősebb beszélők a korábbi, míg a fiatalok a későbbi nyelvallapotot tükrözik (Harrington, Kleber & Reubold 2008).

A magyar köznyelvben a 20. század eleje óta megfigyelhető a hangsúlytalan felső nyelvallású magánhangzók rövidülése. Magdics (1960) kimutatta, hogy a rövidülés az idősebb generációk beszédében még nincs jelen, de minél fiatalabb egy korosztály, annál erősebben rövidít.

A hosszú magánhangzók a magyarban – sok más nyelvhez hasonlóan – feszesebb képzésűek, mint a röviddek, utóbbiak akusztikai jellemzőiket tekintve közelebb vannak a magánhangzótrapéz középső pontjához, más szóval centralizáltak. Míg ez az összefüggés az angolban vagy a németben fonológiai jelentőséggel bír, a magyarban a felső és középső nyelvallású magánhangzók esetében a hosszúsági oppozíciót szokták elsődlegesnek tekinteni. Ettől függetlenül a rövid és a hosszú magánhangzók hangszíne, azaz spektrális szerkezete különbözik egymástól.

A felső nyelvallású magánhangzók hosszúsági oppozíciójának neutralizációja Ohala modelljéből kiindulva azzal jár, hogy a magánhangzók közötti hangszínbeli különbség kategorizálásuk a percepcióban bizonytalanná válik. Kísérletünkben azt teszteltük, hogy ez a bizonytalanság tetten érhető-e korcsoportok vagy a konzervatív, ill. progresszív nyelvi attitűdű személyek percepciójában.

Kísérlet: Jelen kísérletben az *u-ú*, *o-ó* és *a-á* magánhangzópárokat használtuk. Egy magánhangzópár két tagjának tartama mindig egyforma volt, a hangszínt pedig lépésekben manipuláltuk a hosszú magánhangzó feszes hangszínéből kiindulva a rövid magánhangzó hangszínéig, összesen kilenc lépésben.

Két korcsoportot (18–20 év és 50–75 év) vizsgáltunk. Az explicit nyelvi attitűd felmérésére a nyelvhasználatához kötődő kérdéseket használtunk, pl. „Megüti a fületem, ha valakitől ezt hallom: *Tegnap voltam egy buliba.*” Az implicit attitűd tesztjében a kísérleti személyek feladata az volt, hogy egy kb. egyperces spontán mondatokból álló hangfelvételen jelöljék meg, hol mondott valamit hibásan a beszélő.

Eredmények: (1) Az oppozíció észlelése mindhárom magánhangzó-kategóriában pontosabb hangsúlyos helyzetben, mint hangsúlytalanban. (2) Az azonosítás megbízhatósága a következő sorrendben nő: *u-ú* < *o-ó* < *a-á*. (3) A hangsúlytalan *u-ú* és *o-ó* hangok megkülönböztetésének pontossága a fiatalabb korosztályban nem, az idősebben viszont nagy mértékben függ az implicit nyelvi attitűdtől. Az eredmények azt mutatják, hogy a felső hangsúlytalan magánhangzók hosszúságának neutralizációja továbbra sem fejeződött be, feltehetőleg a hosszú ejtés magas presztízse miatt. A középső nyelvallású magánhangzók hangsúlytalan helyzetben megfigyelhető rövidülése az alulról terjedő hangváltozási folyamat jeleit mutatja: a fiatalabbak és a progresszív nyelvhasználók egyaránt kevésbé érzékenyek a minőségbeli különbségre, mint az idősebbek és a konzervatív nyelvhasználók.

Hivatkozások

- Harrington, J., Kleber, F. & Reubold, U. (2008), Compensation for coarticulation, /u/-fronting, and sound change in standard southern British: an acoustic and perceptual study', *Journal of the Acoustic Society of America* **123**(5), 2825–2835.
- Labov, W. (1994), *Principles of linguistic change: internal factors*, Wiley-Blackwell, Oxford.
- Magdics, K. (1960), 'A szóvégi magánhangzók rövidülése a köznyelvben', *Nyelvtudományi Közlemények* **62**, 301–324. [Shortening of word-final vowels in colloquial speech].
- Ohala, J. J. (1981), The listener as a source of sound change, in C. S. Masek, R. A. Hendrick & M. F. Miller, eds, 'Papers from the parasession on Language and behavior', Chicago Linguistic Society, Chicago, pp. 178–203.